

PAULINYI OSZKÁR

Tulajdon és társadalom a Garam-vidéki bányavárosokban*

Tanulmányunk arra a kérdésre keresi a választ, minők voltak a tulajdonviszonyok, minő a tulajdon — a fekvőségek — megoszlása bányavárosainkban az egyes városok kialakulásának, az *alapításnak* a korszakában. A kérdést Beszterce-, Selmec- és Körmöcbánya példáján vizsgáljuk. A Garamvidéknek utóbb szövetségi kötelékben is tömörült hét bányavárosa közül e három volt a legszámottevőbb s egyszersemind a legrégebb multtal bíró is; a másik négy többé-kevésbé már csak ennek az élenjáró hármasnak a filiációja.

A kérdés vizsgálatának megvolt a maga különleges indítéka. A tulajdonviszonyok kezdeti formáiban, elsősorban a föld, a fekvőség birtoklásának a rendszerében reméltük történeti magyarázatát találni annak a sajátos jelenségnek, hogy a német jog kiváltságával német jövevények — hospesek — által alapított bányavárosainkban a német elem a maga uralkodó szerepét mind gazdasági, mind politikai vonatkozásban évszázadokon keresztül megtudta őrizni még azután is, amikor a városok lakossága az alsóbb rétegek — a kézművesek és a plebejusok — tömegeiben már a környező vidék őslakos nemémet — adott esetünkben — szlovák népességével töltődött fel.

Úgy tűnhetnék, hogy a telepések által magukkal hozott német jog ezt már önmagában véve kellőképpen megmagyarázza. Kétségkívül a jog lehetővé tett hatékony eszköze akár egy túlélt struktúra fenntartásának is, amikor az már

* Közleményünk a kérdésre vonatkozó kutatások végső eredményeinek az összefoglalása. Amolyan műhelybeszámoló a rövidesen sajtó alá bocsátható nagyobb lélegzetű monográfiáról. Györffy Istvánnak közel négyévtizedes, teljesen önálló, a külföldi előzményektől független próbálkozása után munkánk egy újabb megkísérlése annak, hogy a feudális-kori hazai városfejlődésünk kutatásában átfogóbb rendszerességgel szóhoz juttassuk a topográfiai módszert, hogy a település alaprajzi képletének, az egyes helyrajzi elemeknek a függató megszólaltatásával pótoljuk az írásos emlékeknek szófukar, vagy éppen teljesen hiányzó vallomását. Mert írás ez is, csak nem papírra van vetve. A körzővel, vonalzóval rajzolt papírról mérőlánccal, csákánnyal, kubikos lapáttal a terepbe, a tájba véste bele a természetet vivő emberi kéz tudatos munkája. A német, a belga és németalföldi, meg a francia történetírás immár két emberöltő óta bevonta e kütfőt vizsgálódásai körébe és minden lépése meglepő eredményekkel tágitotta a feudális-kori város létének, főképpen a homálybavesző kezdeteknek az ismeretét. Hazai város-történetünk mai állásához képest eddig nem igen sejtett összefüggéseket tárt fel előtünk is e módszer következetes alkalmazása. Mire e sorok napvilágot látnak, nyomdakész lesz monográfiánknak a kézírata is. Megjelentetésére is egyik idegen nyelvű időszaki kiadványunk részéről megvólta a hajlandóság. De mert a kiadói tervbe való beiktatás még várthat magára, örömmel ragadtuk meg az intézeti folyóiratunk nyújtotta lehetőséget arra, hogy vizsgálódásunk eredményeit sommás formában addig is ismertté tegyük. — Beszámolónk egyébként, némi szerkezeti változtatástól és egy-két tovább fűzött gondolatától eltekintve, csaknem szó szerint megegyezik annak a szlovák nyelvű előadásunknak a szövegével, amelyet e kétszorosról 1960 júniusában a Magyar—Csehszlovák Történelmszövetség első ülészakán tartottunk a szlovák történetkutatók körében.

nem fedte többé a tényleges erőviszonyokat. Am akár úgy hozták magukkal készen német jövevényeink a gyakorlatot, akár beköltözésük után itt alakították ki mikrokozmoszuknak a hatalomszervezetét, kellett egy időpontnak lennie, amikor az összhangban állott az anyagi lét, a gazdaság adott társadalmi szervezetével. Más szóval: ha városaink gazdasági-társadalmi felépítésében egy időben az idegen német elem töltötte be az uralkodó osztály vagy legalább is az uralkodó réteg szerepét, akkor e városi közületekben a fejlődés egy bizonyos szakaszában adva kellett lennie a tulajdon olyan rendszerének, amely rendszer a termelési eszközöknek, mindenekelőtt a feudális formáció legfontosabb termelési eszközének, a földnek a birtoklását a város gazdasági és társadalmi képletén belül az idegen jövevények számára biztosította.

Utalt erre a törvényszerű összefüggésre maga a ténybeli valóság is. Kedvező kútfőadottságok mellett behatóan vizsgálhattuk bányavárosaink gazdasági és társadalmi struktúráját a XVI. század derekán. Nos, ez az elemzés rendkívül szélsőséges osztályrétegződést tárt elénk. A város hatalomszervezetét egy vékonyka, városoként három tucat családot számláló réteg tartja kezében. Megkülönböztetésül az egyszerű polgároknak és a polgárjog nélküli városlakóknak, a plebejusoknak százakra menő tömegétől, akik a városi lét előnyeit csak bizonyos korlátok között élvezték, ezt az uralkodó réteget a „teljes jogú polgárok” csoportjaként jelölhetjük meg. Bányavárosainkban ez a csoport a feudális kori város patriciátusának a megfelelője. Am bányavárosainkban ennek az uralkodó rétegnek a személyi összetétele egészen sajátos helyrajzi kötöttségben jelentkezik. Ugyanezt a helyrajzi kötöttséget találjuk azoknál az előjogoknál, amelyek e kiváltságosakat akár gazdasági, akár politikai tekintetben a közönséges polgárok fölébe emelik. *Egyik is, másik is a gyűrűstéri, a főtéri háztulajdonnal van szorosan egybenőve.*

Bort bányavárosainkban csak a gyűrűstéri polgárok (Ringbürger, cives circulares) mérhettek, ők ennek a legjövédelmesebb földesúri haszonvételnek (kis regálé-jognak) a kizárólagos élvezői. A bányagazdaságban, a bánya- és a kohóiparban elfoglalt különleges helyzetükre utal az „urburariusok” (magyarul bányapolgároknak mondhatnók) személyi körének az azonossága a gyűrűstéri polgárokkal (cives circulares). E különleges helyzetük mibenlétét — úgy véljük — a német „Waldbürger” = „erdőpolgár” elnevezés konkretizálhatná. Az ismert forráshelyek ugyan egy alkalommal sem adják a szóhasználat szabatos, egyértelmű fogalomtartalmát. Viszont nem zárják ki, sőt egyik-másik esetben egyenesen sejtetni engedik, hogy az „erdőpolgárok” egy kiemelkedő, különálló csoport a bányavállalkozók, a „Gewerken” közt. Úgyhogy ez ismét az urburariusokkal, a gyűrűstéri polgárokkal lenne azonosítható. Figyelemre méltó mozzanat az is, hogy ezeknek az „erdőpolgároknak” a fogalmát az európai bányajogok közül egyedül három városunk szokásjoga ismeri. A goslari „silvani” kategóriája annyira e város sajátos településtörténeti adottságaiban gyökerezik, hogy holmi filiációs átvételre nem gondolhatunk.

Politikai vonalon ezekhez a gazdasági előjogokhoz a város hatalomszervezetének a szilárd kézbentartása adja a párhuzamot. A hatalom letéteményese és gyakorlója a városbíróból és tizenkét esküdtből álló tanács. A szokásjog értelmező alkalmazásával a tanács szabályozza a városi közösség életét. Gazdálkodik vagyonával. Kezelője, gyakorta a maga javára is hasznosítva, az árvavagyonnak s a reformáció óta az egyháznak. Képviselője kifelé mind az egész közösségnek, mind e közösség egyes tagjainak. Polgáraival szemben mind magánjogi, mind büntető ügyekben kizárólagos hatáskörrel gyako-

rolja a biráskodást. Élet és halál úra volt. Gesztiójára a város egyéb alkotmányos szerveinek, a külső tanácsnak, meg a község gyűlésének a bíráló vagy panaszló szón túlmenően nem sok érdemi befolyása volt. A gyakorlatban mindez a hatalom teljesen a gyűrűstéri polgárság kontrolja alatt állt. A bírói tisztet csak gyűrűstéri polgár viselhetette, s ez is csak azzal a megszorítással, ha már esküdt, a tanács tagja volt. Választani ugyan — még hozzá titkos szavazással — a bírót a község választja, — a városi község kötelekébe felvett és esküt tett polgárok összessége. De ez a választás hármás jelöléshez volt kötve. A jelölést pedig a gyűrűstéri polgárok ejtették meg. Hivatalból volt jelölendő a lelépett bíró, míg a két további jelöltet a tanács tagjai, az esküdtek közül szemelték ki. De a gyűrűstéri polgárok befolyása a tanácsban korántsem csak az általuk kiszemelt városbíró személyén keresztül érvényesült. A tanácshelyek többségét is gyűrűstéri polgárok ülték meg. Volt ugyan némi képviselőjük a külutcaikat, a suburbi-umokat lakó polgároknak is. Am mindössze két-három fő. Az esküdtek túlnyomó többsége gyűrűstéri polgár. Így például 1542-ben a körmeöbányai esküdtek közül hét volt kétségkívül az, két további külvárosi háztulajdonos, míg háromnál házuk helyrajzi fekvése egyelőre nem volt megállapítható. Még szembeszökőbb a gyűrűstéri polgárság túlsúlya Beszterce- és Selmechányán. Amott tíz, emitt kilenc a kétségkívül gyűrűstéri polgárok száma. A hatalomszervezetnek ezt a kisajátítását a gyűrűstéri háztulajdonosok részéről intézményesen biztosította a tanácsai tisztújításnak a szokásjogban gyökerező gyakorlata. A tanács tagjait, az esküdteket sem közvetlen, sem közvetett eljárással nem a város községe választotta, hanem az mindenkor maga egészítette ki önmagát, illetőleg újította meg évről évre a megbízatását. Besztercebányán a hivatalba lépő új bíró az első tanácsülésben egyszerűen felkérte az előző évi tanács tagjait, hogy lássák el továbbra is tisztüket; az időközben elhalálozás vagy más ok folytán megüresedett helyekre pedig az így újjáalakult tanács még ugyanabban az ülésben új tagokat választott. Selmechányán és a selmeci bányajoggal élő városokban viszont a bíró az előző évi tanács négy rangidős tagjával választotta meg a további nyolc tagot, — itt is persze rendszerint újraválasztván a régi tanácsosokat. Teljesen összehangzó ezzel a tanácsnévsorok vallomása. Az egyszer megválasztott esküdtek rendszerint életfogytiglan viselik tisztüket. S ennek megfelelően stabilitást, állandóságot mutat a gyűrűstéri polgároknak az 1542. évi összetételben tükröződő számbeli túlsúlya is.

A XVI. századi helyzetkép láttán szinte magától tolt fel a kérdés, hogy miként viszonyult ez a gyűrűstéri tulajdon a városhatár, a határbeli fekvések többi eleméhez. Minők voltak a lakótelepülés külvárosi peremének a tulajdonformái? Minők a külsőségeké, a szántóé meg a réteké? Minő az erdővezető? Nem igen volt lehetséges szabadulni a gondolattól, hogy történetileg, a fejlődés egy bizonyos korszakában adva kellett lennie a tulajdonviszonyok egységes zárt rendszerének, amely magábaölelte a határ egészét s amelynek a gyűrűstéri komplexum volt mindenütt uralkodó központi eleme.

Amennyire kézenfekvő volt a kérdés felvetése, annyira fogasnak bizonyult a konkrét megválaszolása.

A nehézség az írásos emlékek szűkszávságában rejlett.

A középkori város képletének a teljes kifejlése a feudalizmus delelőjére esett és meglehetősen felgyorsult ütemben ment végbe. Itáliában a X — XI., az egykori frank-birodalom területén — elsősorban Flandriában s Brabantban — a XI — XII. században, majd egy-két százados időlépcsővel később Európa keletén. Utóbbihoz számítjuk a német un. „nagy keleti kolonizáció” övezetét, az

Elba—Saale vonalától keletre eső térséget is. A középkori város történetének ez a két évszázad a legmozgalmasabb korszaka — telve gyorsan érlelődő, de mélyreható változásokkal. Hogy ennek a sokrétű mozgásnak viszonylagosan kevés és szűkszavú az írásos emléke, ez onnan van, hogy a rendszeres írásbeli ügyintézés nem egyidejű a várossalakulás e dinamikus fázisával, hanem hogy azt csak utólag hívják életre a már kialakult város szükségletei. A kettőt általában 2—3 emberöltő választja el egymástól. Ennélfogva a várossalakulás mozgalmas évtizedeinek már eredetileg sem lehetett valami sűrű írásos lecsapódása.

A városi írásbeliségnek ebben a kezdeti korszakában a tanácsí, a tanács nevében kelt oklevél volt úgyszólván az egyetlen terméke. Ezt meg csak esetlegesen, nagyobb horderejű vagyoni jogi kérdésekben állították ki, és az érdekelt feleknek adták át. Azt is úgy, hogy a kiállító tanácsnál semmiféle feljegyzés sem maradt róla. Ezzel szemben az írásbeli ügyintézés kiszélesedésével az a fő törekvés, hogy az érdemi elintézés hiteltérdemlő és időtálló formában magánál a városnál is írásban rögzíttessék. Ennek a korszaknak az ún. „városi könyv”, a „Stadtbuch” a jellegzetes és homloktérben álló terméke. Bányavárosainkban a XIV. század utolsó harmadában tűnik fel. S bár vezetése rendszeresség dolgában sok kívánnivalót hagy hátra, adatszolgáltatása már igen sokoldalú betekintést enged a város belső életébe.

Városaink alapítása — legalább is Beszterce- és Selmecbányáé — a XIII. század második felére esik. Így hát mintegy százésszertendős időszakra nézve kellett valamiképp pótolni a hiányzó írásos emlékek vallomását.

A helyrajzi kutatástól vártuk az eredményes támogatást. Az alaprajz képábrájának az értelmezésétől, de még inkább az egyes helyrajzi elemek történeti elemzésétől. Utóbbi módszer nem egy esetben lehetővé tette, hogy a későbbi századok adataiból derítsünk némi fényt a régi múltra.

*

Számot vetve beszámolónk kereteivel, az analízisnek, a helyrajzi elemzésnek az aprólékos munkájára ez alkalommal nem térhetünk ki. Itt most az eredmények összefoglalásával kell beérnünk. Tesszük ezt abban a formában, hogy egy rekonstruktív képet mutatunk be arról, minők voltak a tulajdonviszonyok, minő a fekvőségek birtoklása városainkban alapításuk idején és létük első korszakában.

Mielőtt erre rátérnénk, szükséges, hogy egy-két alapvető kérdésben világosan körvonalazzuk elfoglalt álláspontunkat.

Az egyik kérdés: mi az *alapított* város?

Városszalapításról akkor beszélhetünk, amikor a városi lét előfeltételeinek a biztosítása időben egybeesik magának a településnek fizikai, anyagi felépítésével és amikor mindennek a cselekvésnek együttesen az a *tudatos* célja, hogy *egy városi* jellegű települést hozzon létre.

Előfeltételekről szövegtünk. A feudalizmus formációjában a városi lét előfeltételei: 1) a szükséges területi körzetnek a rendelkezésre bocsátása; a „szükséges” itt nem csak a lakótelepülés házhely-komplexumát jelenti, hanem a külső határt is, amely elégséges kellett hogy legyen ahhoz, hogy a lakosság ellátását primér élelmiszerekkel biztosítsa; felmerülhetnek különleges igények is, pl. éppen bányavárosainknál a bányafa- és a faszén-szükségletet biztosító erdőállomány; 2) a létesítendő település mentesítése a feudális kötöttségek alól; más szóval: a földesúri jogoknak, a földesúri joghatóságnak (iurisdictio) az átruházása a létesítendő településre; a feudalizmus viszonyai közt ez lényec-

gében a városi önkormányzat tartalma; 3) alapvető előfeltétel a termelésnek bizonyos méretű társadalmi differenciálódása, amint az egyrészt a belső áruforgalom kialakulásában, másrészt abban érzékelhető, hogy a városiak zöme főfoglalkozása szerint többé-kevésbé elszakadt a földműveléstől — kézműves, napszámos, kereskedő.

A város fizikai felépítésének fő mozzanatai: a lakóközvet térségének a kijelölése; a terek és utcák kitűzése; a házhelyek kiosztása, a lakóházak és középületek felépítése; de éppen úgy a tulajdonviszonyok szabályozása, sőt még a hatalomszervezet kialakítása is.

Az *alapított* város alapvető vonása, hogy új település, ún. „nova planatio”. Ez még nem zárja ki egy régebbi előtelepülés létezését. A kettő viszonyát azonban az jellemzi, hogy az új nem a régieknek a fejlesztő továbbépítése, aminthogy a két lakóközvet sem esik soha egybe. A régiek település általában egyszerű paraszti település. Ennek sorsa rendszerint a részleges vagy teljes kisajátítás vagy a nem egyenjogú felszívódás. Másik változat az, amikor a régiek település már elindult a városfejlődés útján, már maga is félig-meddig városi jellegű. Ez esetben a két település idővel egyenjogúság alapján olvad egybe.

A céltudatos, tervszerű cselekvés, amely az alapított várost létrehozta, erősen tükröződik e települések alaprajzában is. Klasszikus példája a főtér szabályos négyszögét körülvevő sakktáblás utcahálózat, s általában a szabályos, szimmetrikus alaprajz. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az alaprajz szabályosságát a terepviszonyok messzemenően befolyásolhatták, sőt, hogy a tervszerű cselekvésnek a szabályos alaprajz nem is az egyetlen kifejezője. Megnyilvánulhat az másként is. Pl. a polgári magáningatlanok és a közületi tulajdon helyrajzi elkülönülésében. Ezt a példát idézzük, mert éppen ez egyik szembeszökő sajátossága bányavárosaink alaprajzában. A gyűrűstér házhelyeinek egész komplexuma eredetileg kizárólag polgári magántulajdon. A városi középületek, a plébánia-templom a temetővel és az ossariummal, hasonlóképpen a plébánia meg a városháza is egy a gyűrűstéren kívül eső magasabb fekvésű tereplépcsőn nyert elhelyezést. A magaslati elhelyezés magyarázata, hogy ez a közületi komplexum, már eleve körfallal vagy legalább palánkkal övezve, volt hivatva veszély esetén a menedék-vár szerepét betölteni. Magának a lakótelepülésnek a megerősítése ugyanis későbbi keletű. Körmöcbányán a huszita-időkből való, Beszterce- és Selmecebányán meg csak a török veszély hozza létre. A gyűrűstéren kívül állott Körmöcbányán a XV. századig a kamarai pénzverő is; emlékét az „Alter Kammerhof” elnevezés őrzi. Viszont e város plébánia-templomát már a XIV. században áthelyezik a főtérre, Selmecebányáét a városházával együtt a XV. században; Besztercebányáét máig megmaradt eredeti helyén; a városháza pedig csak a XVIII. században került mai főtéri helyére. Nincs kizárva, hogy Körmöcbányán a „vár”-komplexumban volt eredetileg a kamara comesének a lakótornya is.

Ezzel szemben magának a gyűrűstér négyszögének a szabályossága a terepviszonyok folytán Besztercebányán és Selmecebányán is erős csorbát szenved. Besztercebányán a lakótelepülés magvával választott tereplépcső platójának a szűk volta okozta, Selmecebányán meg a szűk völgyfenék még a térkiképzést is alig engedte meg. A tér négyszöge itt is ott is, különösen Selmecebányán, utcaszerűen elnyúlik. Viszont ennek ellenére „Ring” az elnevezése (Selmeen Hauptmarkt — Oberring — Unterring), ami már önmagában arra mutat, hogy a „Ring” nemcsak helyrajzi, hanem jogi fogalom is.

A helyrajzi elrendezés tervszerűsége alapján három bányavárosunkat, Besztercebányát és Selmecebányát is, a fenti értelemben alapított városoknak tekintjük. Az utóbbi kettőnek van azonban előtelepülése is. Selmecebányán az ún. Óváros (Staré mesto). A városalapítást megelőzőleg ez volt az itteni bányaművelés telephelye. Valami castrum-féle, a kamarai tisztek székhelye, s közeli környékén egy bányászfalu. Az új város alább a völgyben települt, s idővel felszívta a régi települést. Besztercebányán a zólyomi várudalomnak volt a városalapítás előtt egy előre tolt igazgatási góca. Ugyancsak valami castrum-féle. A későbbi Mészáros-bástya körül ismert „Purgstettl” és a XIII. századi „pratun castri” őrzik emlékét. E körül a castrum körül részben a későbbi városhatár térségében, részben azon kívül ugyancsak már az alapítás előtt több jobbágyfiú telepedett meg. A Dernschwam által feljegyzett helyi hagyomány, de egyeseknél egykorú okleveles adat is őrzi emléküket. Ilyeneknek tartjuk a mai Rakolc-Rakitovec, Illésfalva-Elias, a két Perecsény-Pršanyval azonosítható „domus Chegued” és „Ivanszéke”, továbbá Szászfalu-Šásova, a Banos, valamint az Urpin első birtokosait. Ezek közül Szászfalu, valamint a Banos birtokosai és az urpiniai egyike-másika megegyezés alapján egyenjogú alapon betársultak a városalapítók közé. Ez alapon házhelyet kaptak ők is a Gyűrűstéren, míg külsőségként megtartották eredeti birtokukat, amely a társulás folytán a városhatár részévé vált; ők maguk viszont polgár mivoltuk mellett jobbágyfiú eredetük révén felemelkedtek az országos nemesek sorába.

Másik kérdés: Kik a városalapítás cselekvő részesei?

A kiváltságlevelek a királyt (illetőleg a földesurat) állítják előtérbe. És valóban, a városalapítás előfeltételei részben az ő elhatározásától függenek. Mi több, legtöbbször nem vitatható el tőle a kezdeményező szerep sem, a céltudatos gazdaságpolitikai elgondolás. Az alapító-levelek arengája ezt kellőképpen bizonyítja. Mégis, ha számbavesszük a város fizikai felépítésével járó munkát és gondot, a tetemes anyagi befektetést, amit a telepítés végrehajtása igényelt, nyilvánvaló, hogy a fejlődés igazi hordozói a betelepülő városlakók.

Harmadik kérdés lenne: kik voltak e városalapító telepések? Nem nemzetiségükre nézve. Társadalmi állásuk szerint. Különösen pedig, kik voltak az alapítás nagyszabású vállalkozásának a szervezői, irányító lebonyolítói? Kik voltak azok, akik döntöttek afelől, hogy a felépítés úgy menjen végbe, amint végbe ment? Erre a kérdésre azonban már vizsgáló-elemzésünk eredményei adnak feleletet.

*

Most pedig lássuk a rekonstruktív képet. Példának Besztercebányát vetjük, a források itt vallottak a legtöbbet.

Kiindulási pontunk az alapítás első mozzanata. A király, úgy is mint érdekelt földesúr egyfelől, és a városlakók, a magalakuló városi communitas másfelől, megegyeznek egymással az új város alapítása kérdésében. A király meghatározott összegű földbér, hadkötelezettség ellenében a communitas tulajdonába bocsátja a szükséges területi körzetet, az ahhoz fűződő iurisdictional egyetemben. A városhatárnak ettől a perctől kezdve a communitas a földesura: tulajdonosa a földnek és élvezője valamennyi földesúri haszonvételnek. A communitas azonban itt nem a városlakók, a városba költöző népesség összessége, valami megfoghatatlan embercsoport. Nem, távolról sem. A királlyal mint egyezkedő fél egy konkrét meghatározható csoport áll szemben. Vállalkozóknak a csoportja, egy vállalkozó-konzorcium, amelynek személyi köre

közelebbről is meghatározható. Tagjai nem voltak mások, mint az ismert 36 gyűrűstéri teleknek az első tulajdonosai. Egyikük volt a konzorcium vezetője, a locator, s egyben a városnak az első, de tisztét életfogytiglan viselő bírása. Ismerjük névszerint is: András comes. A konzorcium hasznot ígérő vállalkozásnak tekintette a városalapítást, amely a befektetés busás megtérítését ígerte. Az is volt, még pedig kockázatmentes, hiszen a konzorcium egy, mintegy 37000 holdas határ örök- és teljesjogú tulajdonosává vált. Még hozzá oly vidéken, amely a földalatti kincs gazdagságával kecsgetett, és így még további rendkívüli profitot is ígért.

Lássuk most már, miként rendezkedtek be az új földesurak, miként szabályozták a tekintélyes birtok haszonélvezetét, amelyet társulva együttesen szereztek meg. Előre megjegyezzük, hogy a berendezkedés során kialakított tulajdonviszonyokat, az erdők kivételével, az egész vonalon a magántulajdonnak a legkövetkezetesebb érvényesülése jellemzi. Belsősnél és külsősnél egyaránt. Mutatja ez is, hogy profitéhes vállalkozókkal, a pénz embeveivel van dolgunk. Elsőnek a lakótelepülés helyét jelölték ki, még pedig a Garam és a Besztercepartok villájába eső utolsó tereplépeső eléggé szűk platóján. A konzorcium minden tagja az itt kiképzett téren kapott házhelyet és kizárólag csak a konzorcium 36 tagja. A középületek — mint említettük — külön nyar-tek tervszerű elhelyezést. A terepviszonyok folytán egyes telkek utcavonalát beljebb kellett vonni — innen a tér szabálytalan formája és leszűkülése az Alsó-utca felőli részen. Kiki egy házhelyet kapott. Egyetlenegy kettős telek volt — a lokátoré, a későbbi kamaraház, a mai Ul. Februárového vit'azstva komplexuma.

A telkek Besztercebányán igen tekintélyes kiterjedésűek voltak. Hosszúságuk pár száz méter.

Ezeknek a gyűrűstéri házhelyeknek a nagy négyszöge egyik oldalán a Garamra, helyesebben a Garam-mentén végig futó országútra ugrott ki. A többi három oldalon szorosan a telkek végében egy ún. allodialis övezet zárta körül. Minden gyűrűstéri házhely számára ebben az övezetben mértek ki egy-egy majorsági telket — allodiumot — az istállók, ólak és a szérúk számára. Ezek a belső majorok voltak az egyes gyűrűstéri polgárok által a külső-határbeli birtoktestükön űzött mezőgazdaságnak az üzemi centrumai. A Gyűrűstérről ezen az allodialis övezeten keresztül kivezető útvonalak mentén épültek ki utóbb a külvárosok.

A belsőséghez hasonlóan a külsőséget is egyéni magántulajdonként osztották fel maguk között a városhatár új polgári földesurai, a konzorcium tagjai. A felosztás nagyobb zárt birtoktagokban történt. Az egyik ilyen birtoktest volt a ma is ismert *Banos*, amelynek kiterjedése (több száz hold) fogalmat nyújt egy-egy ilyen polgári birtok nagyságáról. De fogalmat nyújtanak felőle a város határában utóbb, a XIV. században létesült jobbágyfalvak határai is. Mindegyik ilyen falu ugyanis egy-egy ilyen polgári birtoktagot alkotott. Állt ez szántóból, rétből, sőt helyenkint erdőből is. Az így kihatított birtoktesteken gyűrűstéri tulajdonosaik kezdetben sajátüzemű majorsági gazdálkodást vezettek be. A földeket másokkal, de a maguk számlájára műveltették. Ezeknek a külső majoroknak az emlékét őrzi Podlvice első névformája „Obermajorhof” és a máig fennmaradt „Majer”. A XIV. században e külső majorok egyik részét a tulajdonosok felszámolták, és jobbágyokat telepítettek a városi birtokaikra. Ugyanez a folyamat ment végbe Szászfalun is, amelynek, mint említettük, a konzorciumba betársult „filius iobhagionis”, félnemes volt az eredeti

tulajdonosa. A bányatelepek körül külön bányásztelepek alakultak. A legrégebbiek Óhegy-Staré Hory és Úrvölgy-Špania Dolina. — A hegyek nagy erdősegeit nem osztották fel egyéni tulajdonként. Ez közösségi tulajdon maradt, de ismét csak az alapító konzorcium, a gyűrűstéri polgárok tulajdona. Ők voltak annak kizárólagos hasznélvezői. Innen a „Waldbürger” elnevezés. A hatalmas erdőtulajdon elsősorban a bánya- és kohóipar faszükségletét szolgálta; a kohóiparnak a faszén ekkor az egyetlen tüzelő-anyaga. A hasznélvezet formája azonban kezdetben az volt, hogy minden gyűrűstéri polgárnak, ha bányavállalkozó és kohótulajdonos volt, egy-egy meghatározott erdőrészt osztottak ki faizásra. A konzorcium osztozkodott eredetileg a különböző földesúri hasznvételeken is. A lokator itt is külön elbánásban részesült. Neki jutott a malomjog, a két városi malom és a városi fürdő. A bormérés joga, mint láttuk, minden gyűrűstéri polgárt megilletett. A piaci bódékat Besztercebányán a XVI. század elején már városi tulajdonban találjuk. Egy körmöci példa azonban arra enged következtetni, hogy kezdetben még ezt is magántulajdonként osztották fel maguk között, s úgy adták bérbe a különböző árusoknak. Főként mészárszékekről volt szó.

Idáig mindenütt csak a városhatár új polgári földesurairól, a városalapító konzorciumról volt szó. Joggal szegzik nekünk a kérdést: igen ám, de egy város felépítéséhez nem volt elegendő a pénz, a felépítéshez, nemkülönben az úri réteg életszükségeinek a kielégítéséhez szükség volt dolgozó kezek százaira is: kőművesekre, ácsokra, kovácsokra, mészárosokra, szabókra, suszterekre. Nem is szólva a bányászokról, a kohómunkásokról és a szénégetőkről. Hol volt ezeknek a helye, a települési körzete, s minők voltak az életfeltételeik, minő a viszonyuk a város uraihoz. Hiszen nyilván voltak közöttük olyanok is, akik képesek voltak egy-egy kisebb lakóház felépítésére, igényt formáltak egy-egy háztelekre. A dolgozók egy része kezdetben meghúzódhatott mint bérlakó a gyűrűstéri háztelek belső udvarain épült lakókamrákban. Bizonyítják ezt már a XIV. századi adólajstromok. De kaphattak és kaptak házhelyet is. Ezeket a Gyűrűstérről kivezető utakat szegélyező belső majorok területéből parcellázták ki részükre, csakhogy igen sajátos, kimondottan feudális jellegű kötöttségek mellett. Ezek a külvárosi háztelek nem mentek át a házat építő polgárok tulajdonába. Ővék volt a ház, amit építettek, de a telket, azt csak örökbérletbe kapták. A főtulajdonosa ezeknek a telkeknek is a parcellázó gyűrűstéri polgár maradt, a rajta megtelepedő csak hasznélvező birtokosa volt. S ez is csak a falusi jobbágyokéval teljesen azonos szolgáltatások fejében. Fizetett telekbért (censust), tartozott meghatározott robottal, sőt még természetbeni ajándékszolgáltatással (csirkével, sajttal) is. Helyzete a falu jobbágyától csak abban különbözött, hogy személyében nem egy gyűrűstéri polgár, egy magánszemély iurisdictionja alá tartozott, hanem szabad polgár volt a városi tanács joghatósága alatt. — Ennek ellenére is nem csoda, ha anyagi kötöttségeik alapján a források még a XVI. században úgy szólnak róluk, mint „iobbagiones possessionati”-ról.

Ezek a kötöttségek egyben választ adnak arra is, hogy, legalább is részben, honnan vették a polgári földesurak a majorsági gazdálkodáshoz szükséges munkaerőt.

Az csak természetes, hogy ezeknek a külvárosi telkeknek semmi külsőségük nem volt, ha csak nem úgy kaptak bérbe egy-egy darab szántót vagy rétecskét birtokosaik. Még csak erdőhasználati joguk sem volt, nemhogy a kezdeteken, de még a XVI. század elején sem. Jellemző, hogy az a kiskertes

övezet, amely a legutóbbi időkig még szinte érintetlenül karéjozta a lakótelepülést, csak később, a XVI. század folyamán alakult ki, amikor az ispotály, illetőleg az annak vagyonát kezelő tanács az ispotály szántóinak s rétjeinek egy részét kertes bérletként adta ki a polgároknak.

*

Ez a rekonstruktív kép.

Megszoktuk, hogy minden műalkotásban egy alap gondolatot keressünk, amelynek kifejezője az ábrázolás. A társadalmi lét képleteinek a sokrétű összefüggései mögött hasonlóképpen mindig ott van az alapvető tartalom. Rekonstrukciónk a feudáliskori város egy ilyen alapvető vonását tükrözi. Még pedig azt, hogy végső kifejlése stádiumában a feudáliskori városnak az osztályképlete alapján véve feudális jellegű tulajdonviszonyokban gyökerezett. Kifelé éles, határozott negációja a feudalizmusnak, befelé még maga is feudális mikrokozmosz.

*

Vizsgálódásunk további summája, hogy a földtulajdonnak ez a sajátos megoszlása a városalapítást megvalósító szövetkezésnek a tudatos műve volt. Itt merül fel újra a megválaszolatlanul már fentebb is felvetett kérdésünk: kik voltak ennek a szövetkezésnek a tagjai? Nem az itt talált és a társulásba bevett két-három jobbágyfiú, hanem a zöm, a jövevények, a tulajdonképpeni kezdeményezők. Nem is a nemzetiségüket firtatjuk. Tudott dolog: németek voltak. Az Elbától keletre eső későbbi „új” Németországot a szláv őslakóktól vérrel-vassal elhódító, majd céltudatos telepítéssel ki is sajátító un. keleti német kolonizációnak egyik, mihozzánk már békésen áttüremelő hulláma, amelyet nálunk, de egyebütt is, pl. Csehországban, új otthonverésében gazdaságpolitikai, de főleg pénzügyi megfontolásokból a befogadó királyi hatalom is támogatott. Kérdésfelvetésünk nem népi hovatarozásukra vonatkozik. A városalapítók arculatán osztályhelyzetük gazdasági és társadalmi ismeretjegyeit keresi.

Magunk részéről városalapító társulásunk tagjaiban pénzvagyonnal bíró és pénzvagyonuk gyarapítására törekvő embereket látunk. *A kalmártölke képviselőit.* A máról-holnapra valósággal a földből kinövő városnak a fizikai felépítése abban a tervszerű elrendezésben, mint amiről városaink alaprajza tanúskodik, a különleges szakmai tudást, a fizetett mestermunkát feltételező munkálatoknak egész sorát ölelte fel. Kezdve a lakótelepülés körzetének s ezen belül a közösségi komplexumnak a kijelölésén, folytatva a főtér és az erről nyíló utcák kitűzésén, az egyes háztelkek és a hozzájuk tartozó majorok megkülső határbeli birtoktestek kimérésén, az építendő házak utcavonalának a megvonásán, majd az építkezéshez szükséges nyersanyagok, a fa, a kő, a mész kitermelésén s végezve a falusi építkezést mind méretekben, mind igényességben messze meghaladó gyűrűstéri házaknak és a középületeknek egyidejűleg lezajló felépítésén, — mindezt a munkát a földmérőnek, az ácsoknak, a kőfejtő-kőfaragóknak, a kőműveseknek s a kovácsoknak-lakatosoknak úgy kellett, hogy pénzzel fizessék meg az építetők. Pénzt emésztett az előkészítő tárgyalás, a királyhoz járás is. Nem különben az új „városi földesurak” majorsági gazdaságainak az élő és holt felszerelése, mégha a munkát hozzá a külvárosi házhelyek öröklőinek robotja biztosította is.

Hogy a városalapításba fektetett pénzvagyron mögött meglássuk a kalmárt, ehhez a feudáliskori város kialakulásának, illetőleg a kalmár tevékenységének, a kalmártólke mozgásának egy-két alapvető összefüggését kell megjelöntenünk.

A feudáliskori város, annak kezdeti képletei a gazdasági lét társadalmi munkamegosztásának két egymást keresztező ágán fogtak életet. Az egyik ág a közösségek közti munkamegosztás, amint az az egymástól messzi távolságokra eső idegen világok sajátos termékeinek a cseréjében jó létre. Itt fogtak életet a magas értékű, a drága luxusáruk cseréjét közvetítő kalmároknak a fogyasztó „úri” gazdagság oltalma alatt, a váraljakon meghúzódó települései. A másik ágon az egyes közösségeken belül a mezőgazdaságnak és a háziipar burkából kifelőlő kézműves ipari termelésnek a különválása megy végbe, tetéztve az utóbbinak a sokrétű osztódásával. Míg a közösségek közti munkamegosztás egyrészt a természeti környezet, másrészt a gazdaság-társadalmi fejlődés eltérő adottságaiban gyökerezett, emitt a különleges, a szakmai munka igényes tőkéletesedése volt a társadalmi munkamegosztásba torkoló differenciálódási folyamat kiváltója. Az egykor még játszi, hasznos voltában időtöltéssel is párosult ügyeskedés helyét az egész embert lekötő iskolázott „mesterség” foglalja el. Az ügyeskedőnek maga használatára barkácsolt készségei, eszközei vagy díszítőtárgyai termékfölösleggé, majd meg egyenesen a más szükségletére készült áruvá válnak. A társadalmi munkamegosztásnak ezen a másik tengelyán, ha kezdetben csak árnyalatokkal ütve is el a vidéki táj falusi környezetétől, újfent más képletek formálódnak: az egykori szolgasorsából kikíváncozó, és a különleges munka felszabadító ereje révén abból hovatovább ki is szabaduló kézműveseknek a dolgok természeténél fogva ugyancsak a váralját, a fogyasztó úri gazdagság és a kalmártelepülések szomszédságát kereső települési gócai. A két válfaj jelentkezése mintha független lenne egymástól. A kettő élete azonban a fejlődés sodrában gazdaságilag is, társadalmilag is mihamar szorosan egybefonódik. Szövetségesekké kovácsolja őket az azonos érdek, a közös harc a feudális földesuraság függéséből való teljes kiszabadulásért, a teljes személyi szabadságot biztosító városi lét, a saját joghatóság kivívásáért.

Am ez az egység súlyos, eredendő ellentmondással is terhes. A bontakozó városi lét két alapvető rétege, a kézműves mester és a kalmár közt már eleve mélyreható különbség áll fenn a gazdasági boldogulás, a vagyonosodás üteme és mérve tekintetében. A kézműves a termelő munka belső differenciálódásában kifejtett különleges munkájával gazdasági javakat, értéket termel, még pedig úgy, hogy e különleges munkája fokozott termelékenységével növekszik a többletterméke is. Minthogy pedig e többletterméket áru formájában értékesíti, ez számára is megnyitja a vagyonosodásnak, anyagi léte javulásának a lehetőségeit. Annál is inkább, mert a feudális kötöttségekből való fokozatos kiszabadulásával egyre inkább zsugorodik a többletterméknek az a része, amit hatalmi kényszerrel a földesúr tulajdonított el tőle. Mégis a vagyonosodás így nyíló lehetőségeinek megvoltak a maguk természetes korlátai. Korlátot szabott annak az értéktörvény spontán árszabályozó tevékenysége, miután áruvá váló többlettermékét ő maga csak a helyi piacon tudta értékesíteni.

Merőben más volt a helyzet a kalmárnál. A kalmár tevékenységének egyetlen célja pénzvagyónának a növelése. Ezt a lehető legközvetlenebb módon valósítja meg, a tevékenysége révén kialakuló forgalom végpontjain álló két

szélsőségnek, az áruvá váló többletermék termelőjének és fogyasztójának egyszerű, de annál kiadósabb megkopasztásával. A lehetőséget erre az adta meg, hogy oly társadalmak közt alakíthatta ki a forgalmat, amelyek mind együttvéve még nem emelkedtek a tőkés termelési módszertvonalára, viszont ezen az általános szintvonalon belül a gazdasági létnek különböző fejlődéslépcsőjét képviselték, s amellet igen nagy távolságokra estek egymástól. Közvetítő tevékenysége, a szállítás, raktározás, piacra vetés lebonyolítása valamelyest hozzájárul ugyan az áru belső értékének a gyarapodásához. Profitja mégsem ebben gyökerezik. Nyeresége ugyanis nem egyéb, mint a kezén átment áru belső értékének az eltulajdonított része. Egyik részét az eladó, másikat a vevő *részvételével* tulajdonította el. Amattól valóságos belső értékén alul vásárolta, emennek meg értékén felül adta el. Ezért is nagy ez a profit, mert a többletermék kettős eltulajdonításából jó létre. Először mint vevő, magától a termelőtől tulajdonítja el annak egy részét, de mint eladó megveszi a sápot a többleterméket hatalmi kényszerrel elsődlegesen eltulajdonító „úri” gazdagságon is.

A kalmár pénzének ebből a tőkés — uralmi kényszer nélkül kizsákmányoló — mozgásából táplálkozó pénzvagyongyűjtés messze felülmúlta a termelőfolyamat szférájában elérhető vagyontöbbletet. Gyorsabb s egyre gyorsuló volt az üteme és rohamosan sokszorozódó a volumene is. Mi sem természetesebb, mint hogy a vagyoni helyzet nem maradt hatás nélkül sem a felszabadulásért vívott közös harc menetére, sem a kialakuló városközösség osztályképletére. A kézművesség volt a harc tömegbázisa, de a kalmárság annak szervező irányítója. A harc sikeres befejeztével pedig az önálló városi közösség hatalomszervezetének a kisajátítója és uralkodó osztályrétege. Egyenlők voltak a városjog sáncain belül mindannyian a személyes szabadságban, de a hatalmat a kalmárság tartotta kezében.

Olaszországot ez alkalommal figyelmen kívül hagyva, ez volt a feudális-kori európai város kialakulásának a folyamata születése legszámtalóbb — időben és hatásban élenálló — kontinentális gócének, Flandriának és az ehhez szorosan felzárkozó Rajnavidéknek az emporiumaiban.

Az Ibériai félszigetig elnyúló arab hódítás a Földközi-tenger nyugati medencéjének kalózkodó ellenőrzésével szétzúzta a nyugati tartományoknak a római birodalom egységében a távol kelettel kialakult hagyományos kereskedelmi kapcsolatait. Az arab kereskedelem a keleti áruk forgalmát az örök hadszíntérré vált Földközi-tenger helyett az orosz föld nagy folyamainak a felhasználásával, s ölelkező együttműködésben a szlávokkal meg a vikingekkel, a Keleti- és az Északi-tenger nagy vízi útjára terelte. A népvándorlás századai után kialakuló feudális Európában a normann pusztítások átvészélése után a kalmártőke telephely szerint egyfelől Itália, másfelől Flandria és az Alsó-Rajna térségében összpontosul. E koncentráció meghatározója egyfelől a tengerparti fekvés vagy legalább is a folyami úton elérhető tenger közelsége, másfelől azonban a mögöttes kontinentális körzeteknek a terménygazdaságból már kibontakozó, az egyszerű áruterelés szintjéig emelkedett gazdasági fejlettsége is. A kalmár persze nemcsak a tengert járta. Tenger melléki emporiumaiból hatékonyan kivette részét a hajón érkező áruknak a kontinens belseje felé való közvetítéséből is. S e tekintetben nem hanyagolta el Európa keletét sem, az alpesi tartományokat, meg a nyugati szlávok s a magyarok lakta területeket. Hiszen a fejlődésbeli szintkülönbség, amely az európai fejlődés gyújtópontjában álló hazájuk és e közösségek közt ekkor fennállott, ha mérsékeltebb volt is,

még mindig elégséges volt ahhoz, hogy biztosítsa számukra a minden más gazdasági tevékenységét felülmúló kalmárprofitot. Kezdetben csak mint szekerező vagy lovas vándor kereste fel a kalmár a szárazföld e távol piacait, s üzletei lebonyolításával visszatért nyugati otthonába. Ám a rendkívüli profit vonzott, s mihamar egyre élesedő, gyilkos verseny tette nehezzé a kalmár nyereségelhajzását. Ezt ellensúlyozandó, a gyöngébbje idővel véglegesen áttette szállását az addig távolból kiuzsorázott közösségekbe. Már a X. század, az Ottók kora óta a nyugati kalmárságnak valóságos kirajzása észlelhető a Rajná-tól keletre eső területekre. Először Ostfaliában tűnnek fel településeik. Majd Közép- és Dél-Németország szinte tucatszám alapított vásároshelyei (Marktorte) jelzik további terjeszkedésüket, miglen hullámuk átcsap az Elba—Saale vonalán, hogy innen továbbgyűrűzve átlépje a Kárpátok hegylancát is. Az csak természetes, hogy új hazájában a kalmár mindenkor azokat az életfeltételeket igyekszik a maga számára biztosítani, amelyekkel otthon rendelkezett. Így a nálunk elsőként feltűnő flandriai — latin — kalmárok a XII. században mind székesfehérvári, mind esztergomi vicus-aikban még nyilván beérték a királyi oltalom biztosította kalmárjoggal. Mire azonban a XIII. század második felében a nagy kirajzás éri el Magyarországot, sőt már korábban, az Elbán inneni települések idején is, az ó-német hazában már a kifejlett független város a kalmárnak szinte korlátlan hatalmi dominiuma. Érthető hát, hogy a német kalmártökének a Garam-vidéki bányavidéken megjelenő képviselői is ezt igényelték a maguk számára. Ezért bocsátkoztak a városalapítás nem csekély költséggel járó vállalkozásába. Így biztosítottak maguknak szabad kezet ahhoz, hogy a még töretlen gyep tabula rasa-ján a városi önkormányzat általánosan fogalmazott kiváltsága alapján a maguk érdekeire szabva formálják meg a létesülő városi közösség belső életét.

Első rátekintésre persze meghökkentően ellentmondásos a kép. Pénzvagyontát forgató, a rendkívüli profitot hajszólo kalmár a városhatár tekintélyes mezőségi birtoktömbjén gazdálkodó városi földesúr szerepében. Nem volt ám ez a kalmár valamiféle átváltása a földesúri életformára. Eszköz volt az csupán, alapozás, a kalmár tőkés bányavállalkozásának mindent latba vető alapozása. Kellett hozzá a város, hogy szabad levegőjével — Stadluft macht frei — gyűlöhelye legyen a földesúri kényszer kötelekeiből menekülő, de ugyanakkor a termőföldjét vesztett falulakójának és az így összeverődő városi szegénységgel egyszersmind munkaerő-reservoirja a részben már bér munkán alapuló bányüzem kevésbé igényes, a vájármunkára kapcsolódó munkarészegeinek. Kellett a saját kezelésű mezőgazdasági üzem. Rajta alapult a gyűrűstéri kalmár-polgár háztartásának az autarkijája, mi több, a kezdeteken bányász- és kohóvállalata igaerő- és takarmányszükségletének a biztosítása is. Távolba néző számítás húzódott meg a földesúri joghatóság kisajátítása és, ami ezzel szorosban egybefonódott, a föld kizárólagos tulajdona mögött. A földesúri haszonvételek, főleg a bormérés monopóliuma állandó és kockázatmentes lehetőséget nyújtott a gyűrűstéri polgárnak pénzvagyona egy részének kalmárkodó forgatására. A majorsági övezetben kifarcellázott házhelyek örökbérlete révén tisztott a gyűrűstéri polgárság még erősen feudális ízű személyes függésben is tartotta a városlakó népesség dolgozó rétegeit. Végül az erdőség kizárólagos haszonélvezete egyeduralmukodóvá tette a kalmárt a bányagazdaság kohóipari szektorában.

Az a tény, hogy az alapítók gazdasági tevékenysége három városunknál súlypontilag a föld kincsének a kiaknázására irányult, egyáltalában nem érinti

azok kalmármivoltát. A kalmár tevékenységének egyetlen célja pénzvagyónának a növelése. Pénztőkéje mozgásának, igaz, az árukereskedelem a legsajátosabb formája, de korántsem az egyetlen. Eppen úgy megragadja a rendkívüli profitszerzésnek minden más módját is. Így veti rá magát a kalmártőke a fejlődés egy bizonyos szakaszában az uzoraüzletre. S így fedezi fel már a XIII. század második felében Európa-szerte a gyors gazdagodásnak a bányagazdaságban, főként a nemesfém-termelésben rejlő lehetőségeit is.

Alapított városaink kalmár-jellege, illetőleg a kalmár-tőke domináló szerepe döntő súllyal esik latba e városalapító vállalkozások történeti értékelésénél is. Erről itt csak annyit, hogy ha az alapítások időpontjában ez az értékelés nem térhet is ki az elől, hogy a termelőerők általános növekedéseként könyvelje el azokat, a későbbi fejlődés távlatában annál hatékonyabban mutatkoznak az idegen kalmártőke beágyazódásának a káros, fejlődést bénító hatásai is.

О. ПАУЛИНЫ

СОБСТВЕННОСТЬ И ОБЩЕСТВО В ГОРНОПРОМЫШЛЕННЫХ ГОРОДАХ ОКРЕСТНОСТЕЙ РЕКИ ГАРАМ (ГРОН)

Резюме

Предлагаемая статья является предварительным отчетом о результатах более обширной монографии. В ходе изучения социально-экономического расслоения горнопромышленных городов окрестностей реки Гарам, с немецким правом, а именно Шельмеванья, Бестерцебанья и Кермецбанья (сегодня Банска Штявница, Банска Быстрица, Кремница; по немецки Шемниц, Нейцоль, Кремниц) в XVI в. автор пришел к заключению, что все экономические и политические привилегии, которые выдвигают тонкий слой городского патрициата (т. наз. полноправных горожан) над массу простых горожан, появляются в особенной топографической связанности: они связаны с собственностью на дом на главной площади (Рингегентум). Путем применения топографического метода автор стремился раскрыть происхождение этих отношений. Особенности топографической фигурации и исторический анализ отдельных топографических единиц свидетельствуют о том, что во всех трех случаях имеем дело с *учрежденным* городом, подразумевая под этим такой город, в котором обеспечение предпосылок его существования как города совпадает по времени с физическим построением самого поселения и сознательная цель всех этих действий заключается в том, чтобы создать поселение городского характера. Предпосылки учреждения обеспечились в случае всех трех городов королевской властью, она могла даже быть его инициатором. Физическое построение города, однако, является делом иммигрированных немецких пришельцев, а именно консорциума предпринимателей под руководством локатора, членов которого, с включением локатора, следует отождествить с первыми собственниками 36 участков под дом на главной площади («Ринг»). Основное вещное содержание городской привилегии заключается по существу в передаче собственности на городскую околицу и помещичьей юрисдикции бывшим помещиком, венгерским королем новой городской общине. В случае этих городов, однако, эта община представляется определенным кругом лиц, консорциумом учредителей. Они становятся вместе собственниками городской околицы. На основе полученного королевской привилегией права самоопределения, новые «городские» помещики определяют всю внутреннюю организацию новой общины, как отношения собственности, так и организацию городской администрации совсем согласно своим собственным интересам. Их подход иллюстрируется автором на примере г. Бестерцебанья.

Земельная собственность, вся городская околица была распределена между членами консорциума в качестве вечной частной собственности; в этом отношении исключение представили в известном отношении только леса.

План поселения показывает резкое разграничение частных и общественных недвижимостей. На квадрате главной площади, «Ринга», несколько искаженном вследствие местных условий распределены участки под дом в равномерных полосах исключительно для членов консорциума; имелся только один двойной участок, который принадлежал локатору. Общественные здания, приходская церковь с кладбищем и с карнером, здание

Прихода и ратуша, защищенные забором, а в последствии каменной стеной, были помещены вместе на возвышенной местности. В случае опасности эта совокупность зданий исполняла роль крепости — убежища. К каждому дому на Ринге, а также к приходу принадлежала отдельная усадьба (Майерхоф, аллодиум), полоса которых с трех сторон обхватывала участки на Ринге; по четвертую сторону они выходили на реку Гарам. Пашни внешней околицы тоже распределились по целостным участкам в качестве вечной собственности. Размер отдельных таких внешних участков можно определить в несколько сот холдвов. Их собственники, рингбюргеры вели на этих участках в начале собственное хозяйство, а потом, во второй половине XIV в. в целом ряде случаев поселялись здесь деревни крепостных. В первой половине XVI в. эти деревни перешли частью в собственность города, частью в собственность горнопромышленной палаты. Обширные леса околицы представляли тоже собственность рингбюргеров, но в качестве неделимой собственности, из которой по временам выделялась определенная часть леса отдельным рингбюргерам для добычи рудничного леса и древесного угля, послужавшего топливом доменных печей. В этом заключается объяснение того, что несмотря на свободу горной промышленности более крупные горнопромышленные заводы и доменное производство остались на деле привилегией рингбюргеров.

Мещане, ремесленники и горнопромышленные рабочие не располагали полноправной собственностью на недвижимость. Правда, они могли приобретать участки под дом от собственников усадеб, лежащих по сторонам выходящих из главной площади («Ринга») дорог. Но эти собственники предоставляли участки под дом лицам, намеревающимся построить дом, только в качестве бессрочной аренды. Мещанин оказался собственником построенного на участке дома, но только держателем участка, имеющим право пользования, и от участка он был должен предоставлять заинтересованному рингбюргеру не только денежную аренду, а также барщину и регулярные подарки натурой (хлеб, сыр, домашнюю птицу и т. п.).

Рингбюргеры пользовались также помещичьими правами. Привилегией домов на Ринге оказалась торговля вином, а право мельницы и общественная баня были принадлежностями участка локатора; кажется, что первоначально и собственность на лавки распределялась между рингбюргерами и они дали их в аренду заинтересованным ремесленникам, речь шла главным образом о мясных лавках. В последствии эту собственность на лавки находим уже в руках города.

Орган городской власти, совет тоже присваивается рингбюргерами. Городской староста и члены совета тоже вышли из их рядов.

Автор считает членов учредительного консорциума представителями торгового капитала, что можно подкреплять также явлениями общеевропейского городского развития. Торговый характер имеет решающее значение с точки зрения исторической оценки учреждения этих городов. Если и в момент учреждения не возможно отказаться от признания того, что в общегосударственных масштабах создание этих городских общин означает увеличение производительных сил, в перспективе дальнейшего развития тем сильнее вырисовываются и вредные, парализующие развитие влияния внедрения иностранного торгового капитала.

O. PAULINY

EIGENTUM UND GESELLSCHAFT IN DEN BERGSTÄDTEN DES GRANGEBIETS

Zusammenfassung

Die Abhandlung ist ein Vorbericht über die Forschungsergebnisse einer umfassenderen Monographie. Die früheren sog. niederungarischen deutschen Bergstädte im Grangebiet, und zwar Schemnitz, Neusohl, Kremnitz (heute Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica; ung. Selmec-, Beszterce-, Körmöcbánya) und ihre wirtschaftlich-gesellschaftliche Schichtung im 16. Jahrhundert sind Gegenstand der Untersuchung. Der Verfasser stellt auf Grund seiner Forschungen fest, daß alle wirtschaftlichen und politischen Privilegien, die die zahlenmäßig schwache Schicht des städtischen Patriziatums (der sog. Vollbürger) über die Masse der Gemeinbürger stellten, in besonderer topographischer Bindung in Erscheinung treten, insofern sie dem Ringeigentum zugeordnet waren. Der Verfasser war bemüht, den Ursprung dieser Verhältnisse mittels der topographischen Methode aufzudecken. Die eigenartige Ausprägung der Grundrißformen und die historische Analyse der topographischen Einheiten bezeugen, daß es sich bei

allen drei Stadtgemeinden um Gründungsstädte handelt, worunter Städte zu verstehen sind, bei denen die Gewährleistung der Voraussetzungen des städtischen Lebens mit der faktischen Anlage der Siedlungen zeitlich zusammenfällt und diese Tätigkeit in allen ihren Belangen bewußt darauf ausgerichtet ist, eine Stadtsiedlung zu schaffen. — Die Voraussetzungen für die Gründung der drei Städte wurden von der Krone, der königlichen Macht gewährleistet, ja, diese kann sogar von sich aus die Gründungen angeregt haben. Die faktische Anlage der Städte aber war das Werk der zugezogenen Deutschen, und zwar der Mitglieder eines Unternehmerkonsortiums unter Leitung eines Lokators, wobei die Mitglieder, den Lokator miteinbegriffen, gleichzusetzen sind mit den ersten Eigentümern der 36 Hausgründe (Hofstätten) am Ring, dem Hauptplatz dieser Städte. Seinem Inhalt nach bestand das Stadtrecht in der Hauptsache eigentlich darin, daß die bisherige Grundherrschaft, der ungarische König, das Eigentum am Weichbild und die grundherrschaftliche Gerichtsbarkeit auf die neue Stadtgemeinde übertrug. Im Falle der erwähnten Städte wurde jedoch diese Gemeinde von einem bestimmten Personenkreis, von den Mitgliedern des Gründerkonsortiums insgesamt repräsentiert. Sie wurden in ihrer Gesamtheit zu Eigentümern der Ländereien des Weichbilds. Die neuen „städtischen“ Grundherren bestimmen auf Grund des ihnen mit dem königlichen Privileg zuerkannten Selbstbestimmungsrechtes, völlig ihren eigenen Interessen gemäß, die ganze innere Einrichtung der neuen Kommune, und zwar die Eigentumsverhältnisse nur so wie den Aufbau der städtischen Verwaltung. Wie die Mitglieder des Gründerkonsortiums hierbei vorgingen, das wird vom Verfasser am Beispiel Neusohls veranschaulicht.

Das Grundeigentum, das gesamte Weichbild teilen die Mitglieder des Konsortiums als privates Erbeigentum untereinander auf; in dieser Hinsicht machen sie nur mit dem Hochwald eine gewisse Ausnahme.

Im Grundriß der Wohnsiedlung zeichnet sich die strikte Trennung der privaten und kommunalen Liegenschaften ab. Am Ring, der im Falle Neusohls infolge der Geländebeziehungen ein etwas verschobenes Rechteck darstellt, wurden ausschließlich den Mitgliedern des Konsortiums in gleichmäßigen Streifen Hausgründe zugeteilt. Es gab ein einziges Doppelgrundstück, das des Lokators. Die Kommunalbauten, die Pfarrkirche mit dem Totenacker und dem Kurner, die Pfarre und das Rathaus — vom Pfahl, später von Mauer umschlossen — wurden insgesamt auf einer höheren Geländestufe errichtet. Drohte Gefahr, diente dieser Komplex als Fluchtburg. Zu jedem Ringhaus, sowie zur Pfarre gehörte je ein Meierhof (Allod); diese Meierhöfe umschlossen den Komplex der Ringgrundstücke von drei Seiten. Andervierten Seite liefen die Ringgrundstücke bis zur Gran hinab. Auch die Außenflur wurde, jeweils in einem Beifang, in Erbeigentume aufgeteilt. Jeder dieser Grundbesitzer durfte sich auf mehrere hundert Joch belaufen haben. Die Ringbürger, die Eigentümer dieser Grundstücke, betrieben auf ihnen anfangs Meiereiwirtschaft, bis schließlich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts auf diesen Ländereien mehrere Bauerndörfer angesiedelt wurden. In der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts gingen diese Dörfer ins Eigentum teils der Stadt, teils der Bergkammer über. Die ausgedehnten Hochwälder der Stadt waren ebenfalls Eigentum der Ringbürger, wurden jedoch nicht aufgeteilt; vielmehr wurde jedem von Zeit zu Zeit ein bestimmtes Waldstück zugewiesen, damit er dort Grubenholz schlagen und — zwecks Gewinnung von Brennstoff für die Hütten — Kohle brennen konnte. Hieraus erklärt sich, daß trotz der Schürffreiheit der Grubenbetrieb größeren Maßstabes und die Verhüttung de facto ein Privileg der Ringbürger blieb.

Das Kleinbürgertum, die Handwerker und die Grubenarbeiter hatten an Liegenschaften kein Volleigentum. Sie konnten zwar von den Eigentümern der Meierhof-Grundstücke, welche die vom Ring auswärts führenden Wege säumten, Hausgründe erwerben, doch erhielten die Bauwilligen diese Grundstücke nur in Form von Erbpachten. Der Kleinbürger, der auf solchen Grundstücken bauen ließ, war zwar Eigentümer des Hauses, besaß aber das Grundstück nur als Nutznießer; als solcher war er dem betreffenden Ringbürger nicht nur Pachtgeld, sondern auch Robot und regelmäßige Naturalgeschenke (Brot, Käse, Geflügel) schuldig.

Die Ringbürger sicherten sich auch die grundherrschaftlichen Nutznießungen. Ein Privileg der Ringhäuser war das Schankrecht, während das Mühlrecht und der Nießbrauch des Stadtbades dem Grundstück des Lokators zukam. Auch am Eigentum der Marktbuden scheinen sich ursprünglich die Ringbürger geteilt zu haben, um es dann in dieser Form — hauptsächlich handelte es sich um Fleischerbuden — an die interessierten Handwerker zu verpachten. Später lag dieses Budeneigentum bereits in den Händen der Stadt.

Auch die Stadtobrigkeit, der Rat wurde von den Ringbürgern verkörpert. Aus ihren Reihen gingen der Stadtrichter und die Geschworenen hervor.

Der Verfasser hält die Mitglieder des Gründerkonsortiums für Vertreter des Handelskapitals, was sich auch mit den Merkmalen der allgemeinen Städteentwicklung in Europa stützen läßt. Hinsichtlich der historischen Einschätzung dieser Städtegründungen fällt ihre Bindung an das Handelskapital und ihre dementsprechende Ausprägung entscheidend ins Gewicht. Kann man sich in Anbetracht des Zeitpunktes der Gründung auch nicht der Anerkennung dessen verschließen, daß das Aufkommen dieser Stadtkommunen im Landesmaßstab das Wachstum der Produktivkräfte förderte, so zeichnen sich die schädlichen, der Entwicklung abträglichen Auswirkungen dieser Heimischwerdung des fremden Handelskapitals in der Perspektive der späteren Entfaltung der Produktivkräfte nur umso deutlicher und nachhaltiger ab.